

İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları*

Reyhan Karaahmetoğlu

Öz

Konu ve Amaç: İnsanların Kur'an'ı anlama çabaları ilahî kitabın nazil olduğu ilk andan beri devam eden bir süreçtir. Bu süreçte peygamber ve sahabe döneminde ciddi problemler meydana gelmemiştir. Fakat tabiîn ve sonraki süreçte çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Bu sorunların giderilmesi ve ilahî kitabın doğru şekilde anlaşılması için tefsir ilmine başvurulmuştur. H IV. asırda verimli hale gelen tefsir ilmi, müfessirlerin ele aldıkları teknik ve yöntemlerle ilmî sahasını genişletmiştir. İbn Âşûr, başta tefsir olmak üzere çeşitli alanlarda başarılı olmuş çağdaş müfessirlerden biridir. Çeşitli eserler kaleme alan müfessir, tefsir alanında *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı çalışmayı yazmıştır. Çalışmada müfessirin kaleme aldığı eser göz önünde bulundurularak tefsirinde müşkil lafzını nasıl kullandığı, müşkil olarak ifade ettiği ayetlerdeki işkâlin sebeplerinin neler olduğu ve bu işkâli gidermek amacıyla hangi yöntemleri kullandığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem: Makalede İbn Âşûr'un *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı tefsir eseri incelenerek müfessirin müşkile bakışı veciz bir şekilde açıklanmıştır.

Sonuç: İbn Âşûr'un müşkilü'l-Kur'an konusundaki yaklaşımlarının Âli Abdullah b. Hamd es-Sekâkîr tarafından da ele alındığı bilinmektedir. Fakat Sekâkîr, eserinde yalnızca müşkil ayetleri sıralamıştır. Herhangi bir tasnif yöntemi, işkâl sebepleri ve çözüm yolları gibi mevzulara yer vermemiştir. Sekâkîr'in çalışmasındaki eksiklik göz önünde bulundurularak çalışmada, İbn Âşûr'un kaleme aldığı tefsirde işkâl sebeplerini nasıl zikrettiği ve bu işkâllerin çözüm yolları olarak hangi metotlara yer verdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı tefsirinde müşkil lafzını kullanmıştır. Ayrıca ihtilaf, zit ve çelişki ifadelerini de kullanmayı ihmal etmemiştir. Müfessir, müşkil olarak adlandırılan ayetlerdeki işkâlin sebeplerini zikretmiş ve ortaya çıkan işkâlin giderilmesi için çözüm yollarını izah etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, Müşkil, İhtilaf*

What Causes *Ishkal* and How to Resolve it According to Ibn Ashur

Abstract

Subject and Purpose: Efforts to understand the Qur'an have been going on since the revelation of the first verses of the divine book. During the period in which the companions enjoyed the guidance of the Prophet, serious problems did not occur in the process of comprehension of the Qur'an. However, in the era of the successors (*tabiun*) and the subsequent generations, various problems in this regard arose. The aim of tackling those problems, and thus, understanding the Qur'an correctly brought about the

* Bu makale, "İbn Âşûr Tefsiri'nde Müşkilü'l-Kur'an" isimli yüksek lisans tezimizden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yüksek lisans mezunu, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, reyhankaraahmet78@gmail.com

Master's graduate, Karabuk University, Institute of Graduate Programs, Basic Islamic Sciences

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Karaahmetoğlu, Reyhan. "İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları". *Mutalaa* 1/2 (Aralık 2021), 222-239.

ORC ID: orcid.org/0000-0001-5763-1792

ROR ID: ror.org/04wy7gp54

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.5811956

Geliş tarihi: 16.12.2021

Kabul tarihi: 20.12.2021

İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları

science of tafsir. The science of tafsir, which became quite developed in the 4th century AH, expanded its scientific field with the techniques and methods applied by exegetes (*mufasssirs*). One of the contemporary exegetes who were successful in a variety of fields, especially in tafsir, Ibn Ashur authored an exegesis called '*al-Tahrir wa al-Tanwir*' beside the others. The study endeavors to ascertain how Ibn Ashur used the term *mushkil* (difficult to understand) in his tafsir, the reasons for *ishkal* (difficulty in comprehension) in the verses that he identified as '*mushkil*', and methods he applied to resolve *ishkal* in them.

Method: In the article, Ibn Ashur's exegesis, *al-Tahrir wa al-Tanwir* is examined, and his approach to the issue of *ishkal* is concisely explained.

Conclusions During the search for the relevant literature, a study regarding Ibn Ashur's exegesis has been noticed. Titled as *Mushkil al-Qur'an fi Tafsir Ibn Ashur*, it is a work by Ali Abdullah b Hamd al-Sakakir. However, in that study, al-Sakakir only lists mushkil verses and makes no mention of classification methods, labor reasons, and solutions. Considering the gaps omitted in the work of al-Sakakir, this study endeavors to determine the reasons for *ishkal* are mentioned by Ibn Ashur, and the methods he applies to resolve *ishkal* in the verses. In his exegesis, *al-Tahrir wa al-Tanwir*, Ibn Ashur also used several similar words such as *ikhtilaf* (disagreement), in addition to the term *mushkil*. He mentions the reasons for *ishkal* in the verses deemed *mushkil* and makes suggestions to resolve *ishkal*.

Keywords: *Tafsir, Ibn Ashur, al-Tahrir wa al-Tanwir, Mushkil, Ikhtilaf*

Giriş

Hiz. Peygamber'den (s.a.v) günümüze Kur'an'ı anlama ve yorumlama çalışmaları devam etmektedir. Sahabe Kur'an'ın kendi dillerinde inmesinden dolayı Kur'an'ı anlama noktasında çok fazla problem yaşamamıştır. Sahabenin ilahî kitabı insanlara tebliğ etmekle yükümlü olan Hiz. Peygamber'in çağdaşı olması ve karşılaşılan sorunların bizzat onun tarafından bertaraf edilmesinden dolayı çözüm yolu aramalarına gerek kalmamıştır. Fakat Hiz. Peygamber'in vefatı ve İslam toplumunun sınırlarının genişlemesi sonrasında Kur'an'ı anlama ve yorumlama noktasında zorluk yaşanmaya başlanmıştır. Sahabenin karşılaştıkları problem ve ihtilafları danışabilecekleri bir merciin olmaması, onları çözüm yolu aramaya sevk etmiştir.¹

Sahabe, sınırların genişlemesi, farklı kültürden insanlarla buluşması gibi nedenlerin neticesinde karşılaşılan zorlukların def'i ve problemlerin halli ilk olarak Kur'an-ı Kerime başvurmuştur. Kur'an'da problemi çözebilecek bir cevap bulamadıkları takdirde Hiz. Peygamber'in sünnetine bakmışlardır. Bu iki kaynaktan istediği bilgiyi bulamadığı takdirde ise kıyas ve içtihat metotlarını kullanarak sorunları çözmeye çalışan sahabe, içinde yaşadıkları dönemde Kur'an-ı Kerim'de yalnızca anlaşılmayan ve açıklamaya ihtiyaç duyulan yerleri izah etmişlerdir. Bu durumun haricinde ilahî kitabın geneline kapsayan bir açıklamaya ihtiyaç duymamışlardır. Sahabe sonrasındaki nesil olan tabiîn ise Kur'an'ın tamamını açıklamıştır. Tabiîn sonrasında da Kur'an'ı açıklama ve anlama çalışmaları,

¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1985), 210-213; a.mlf., *Tefsir Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1-141; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Târîhi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 229; Muhammed b. Ali el-Hudayri, *Tefsiru't-tabiîn* (Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1420/1999), 1/501; Muhammed Lütü Sabbağ, *Lemehât fi ulûmi'l-Kur'an ve't-ticâhâtü't-tefsir* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1990), 199-200; Mustafa Öztürk, "Sahâbe Neslinin Kur'an'la İlişkisi ve Bu İlişkinin Tefsir Açısından Önemi", *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı Kur'an ve Sahabe Sempozyumu*, ed. Hasan Keskin vd. (Sivas: 2016), 132-159; Mehmet Mahfuz Ata, "Örnekleriyle Hiz. Peygamber, Sahâbe ve Tabiîn Dönemi Tefsir Anlayışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1666-1674.

alimler tarafından titizlikle devam ettirilmiştir. Hicrî IV. yüzyılda daha verimli hale gelen tefsir, müfessirlerin kullandıkları farklı metot ve çalışmalarla sahasını genişletmiştir.²

Âlimler, içinde yaşadıkları dönemde karşılaşılan problemlere çözüm yolu aramış ve seleflerinin benimsediği çözüm yollarını ve kullandıkları metotları tespit etmişlerdir. Yaşadığı dönemin öne çıkan alimlerinden olan müfessir İbn Âşûr da (öl. 1973) geçmiş ve içinde bulunduğu dönemle alakalı sorunları tespit etmiş, çözüme kavuşturmaya çalışmış ve bu bağlamda önemli eserler kaleme almıştır.³

Bu makalede tefsir alanında önemli bir sima olan İbn Âşûr'un müşkil ayetlere bakışı, müşkil ayetlerdeki işkâllerin sebepleri ve işkâllerin çözüme kavuşturulması konusundaki yaklaşımlarına değinilmiştir. Bu konu ile alakalı Ali Abdullâh b. Hamd es-Sekâkîr'in *Müşkilü'l-Kur'ân fi tefsîri İbn Âşûr*⁴ adlı bir çalışması mevcuttur. Yazar, bu çalışmasında İbn Âşûr'un hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermiş, ardından da İbn Âşûr'un müşkil ayetlerle ilgili açıklamalarını özet halinde artarda sıralamıştır. Bu makalede ise es-Sekâkîr'in çalışmasından farklı olarak İbn Âşûr'a göre işkâl sebepleri ve çözüm yollarından bahsedilmektedir. Böylelikle ayetin neden müşkil olarak addedildiği anlaşılmış ve müşkil olan ayetteki işkâlin müfessir tarafından nasıl çözüme kavuşturulduğu açıklanmıştır.

1. İbn Âşûr

İbn Âşûr, Tunus yakınlarında, Akdeniz kıyısında bulunan Âşûr ailesine ait bir çiftlikte hicrî 1296 (milâdî 1879) yılında dünyaya gelmiştir.⁵ İbn Âşûr'un tam isminin Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir el-Evvel b. Muhammed b. Muhammed eş-Şâzelî İbnü'l-Velîyyi's-Sâlih Abdilkâdir İbnü'l-Velîyyi's-Sâlih Muhammed İbn Âşûr olduğu tespit edilmiştir.⁶

Tunus valisi Ahmet Paşa'nın (öl. 1851) İbn Âşûr'un dedesi Muhammed b. Tâhir'i "Kâdî'l-Kudat" olarak tayin etmesi, Âşûr ailesinin resmî görevlerde yer aldıklarını göstermektedir.⁷ Resmî görevlerin yanı sıra ilmî yönleriyle de bilinen Âşûr ailesi, Muhammed b. Tâhir'in dil ve fıkıh alanlarındaki çeşitli haşîye, ta'lik ve şerhleri sebebiyle dilci ve hukukçu kimliğiyle de şöhret bulmuştur.⁸

² Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 1991), 219-220.

³ Muhammed b. et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü'd-Tûnusiyye, 1984), 1/1-130, 20/72; Faruk Vural, *Tâhir İbn Âşur ve et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsîri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 85-86, İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 4/47.

⁴ Ali Abdullâh b. Hamd Sekâkîr, *Müşkilü'l-Kur'ân fi tefsîri İbn Âşûr* (Medine: Medine-i Münevvere, el-Câmi'âtü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi), 1432/2006.

⁵ Ebu'l-Kâsım el-Gâli, *Min a'lâmi'z-zeytûne şeyhu'l-câmî'l-azâm Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr hayâtuhû ve âsâruhû* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1996), 35; Vural, *Tâhir İbn Âşur ve et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsîri*, 62; Ali Abdullâh b. Hamd, *Müşkilü'l-Kur'ân fi tefsîri İbn Âşûr*, 42.

⁶ Muhammed İbnü'l-Hamîd, *et-Takrîb li tefsîri't-tahrîr ve't-tenvîr li İbn Âşûr*, (Dâru İbn Hüzeyme, y.y., t.y., 15-88, Muhammed el-Azîz İbn Âşûr, *eş-Şeyh Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr* (Kartac: Dâiretü'l-Meârifî't-Tunusiyye), 1990, 40-46; Muhammed Bûzeyne, *Meşâhiru't-Tunusiyyîn* (Tunus: Matbaatu'l-Müvehhede, 1992), 535; Atilla Çetin, "İbn Âşûr Muhammed Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/332; Annaoraz Nurmuhammedov, *İbn Âşûr ve Mukaddimesi Bağlamında Tefsir Usulündeki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 80. eş-Şeyh Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hoca; *Şeyhu'l-İslâmi'l-İmâmi'l-Ekber Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr* (Tunus: Dârü'l Arabiyyetü li'l-Kitâb, 2008), 147.

⁷ Yakup Yüksel, *İbn Âşur Tefsirinde Siyaset Toplum ve Kadın Konuları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 11.

⁸ Gâli, *Min a'lâmi'z-zeytûne şeyhu'l-câmî'l-azâm Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr hayâtuhû ve âsâruhû*, 36; Vural, *Tâhir İbn Âşur ve et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsîri*, 62.

İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları

İbn Âşûr, ilimle hemhal olan bir ailede dünyaya gelmesi sebebiyle çok küçük yaşlarında ilmî sohbetleri ve edebi nükteleri dinleme fırsatı bulmuştur. Bu sebeple ilk eğitimini aile içerisinde almıştır.⁹ 1892 yılında ise orta ve yüksek eğitimini tahsil etmek üzere Zeytûne Medresesine başlamıştır.¹⁰

Tunus'un saygın ailelerinden birine mensup olan Fatıma bint Muhammed b. Mustafa Muhsin'le evlenen İbn Âşûr'un bu evlilikten beş çocuğu dünyaya gelmiştir. İbn Âşûr, çocuklarının eğitim alması için uğraşmıştır.¹¹ İlmî çalışmaları ile tanınan İbn Âşûr, ahlaki açıdan da parmakla gösterilen, dürüst, güvenilir, cömert ve başladığı işi yarım bırakmayan çalışkan bir zat olarak bilinmektedir.¹²

İbn Âşûr, ilmî ve içtimâî çalışmalar yaparak geçirdiği hayatın ardından hicrî 13 Recep 1393, milâdî 12 Mart 1973 tarihinde vefat etmiştir. Müfessir, Şâzeliye tarikatının makamının da bulunduğu bilinen Zellâce Kabristanı'nda oğlu Muhammed el-Fâdıl'ın yanına defnedilmiştir.¹³

Döneminin en çalışkan ve üretken âlimlerinden olan İbn Âşûr'un¹⁴ eserlerinin bir kısmı günümüze kadar ulaşmış, sadece ismi bilinen diğer bir kısmı ise maalesef günümüze ulaşamamıştır. İbn Âşûr, Kur'ân ilimleri, hadis, tarih, İslam hukuku, düşünce ve fikir, Arap dili ve edebiyatı ve diğer alanlarda pek çok eser telif etmiştir.¹⁵

⁹ Gâli, *Min a'lâmi'z-zeytûne şeyhu'l-câmi'l-azâm Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr hayâtuhû ve âsâruhû*, 36; Nurmhammedov, *İbn Âşûr ve Mukaddimesi Bağlamında Tefsir Usulündeki Yeri*, 70.

¹⁰ Gâli, *Min a'lâmi'z-zeytûne şeyhu'l-câmi'l-azâm Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr hayâtuhû ve âsâruhû*, 38-39; İbnü'l-Hoca, *Şeyhu'l-İslâmî'l-İmâmî'l-Ekber Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr*, 148-157-168; Vural, *Tâhir İbn Âşûr ve et-Tahrir ve't-Tenvir İsimli Tefsiri*, 63.

¹¹ Yüksel, *İbn Âşûr Tefsirinde Siyaset Toplum ve Kadın Konuları*, 14.

¹² Vural, *Tâhir İbn Âşûr ve et-Tahrir ve't-Tenvir İsimli Tefsiri*, 65.

¹³ Gâli, *Min a'lâmi'z-zeytûne şeyhu'l-câmi'l-azâm Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr hayâtuhû ve âsâruhû*, 68; Hamd, *Müşkilü'l-Kur'ân fi tefsiri İbn Âşûr*, 64; Vural, *Tâhir İbn Âşûr ve et-Tahrir ve't-Tenvir İsimli Tefsiri*, 70.

¹⁴ Ahmet Coşkun, "İbn Âşûr, Muhammed Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/333.

¹⁵ İbn Âşûr ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, 1-15; Beşir M. Nâfi, "Tâhir İbn Âşûr: Tefsir Çalışması Özelinde Modern Reformcu Bir Âlimin Kariyer ve Düşünce Dünyası", çev. Hayati Sakallıoğlu, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27, (2012), 269-273; Yüksel, *İbn Âşûr Tefsirinde Siyaset Toplum ve Kadın Konuları*, 22; Vural, *Tâhir İbn Âşûr ve et-Tahrir ve't-Tenvir İsimli Tefsiri*, 87; İbn Âşûr, *Tahkikât ve Enzâr*, 13-18-34; İbn Âşûr, *en-Nazaru'l-fasih inde medâiki'l-enzâr fi'l-camii's-sahih*; İmam Mâlik'in 'el-Muvatta' adlı eserine yazılmış bir şerh olup kelime tahlilleri üzerinde durulmuştur ve 1975 yılında Tunus'ta basılmıştır. İkinci baskısı 2007 yılında Tunus'ta basılmıştır. İbn Hoca, *Muhammed Tâhir b. Âşûr*, 1/325; İbn Âşûr, *Kıssatü'l-Mevlid* (Tunus: Dârü't-Tünüsüyye li'n-Neşr, 1972), 1-20; İbn Âşûr, *Hâşiyetü't-Tavzih ve't-tashih li Müşkilâti Kitabi't-tenkih* (Tunus: Matbaatü'n-Nehdâ, 1922), 275; İbn Âşûr, *Keşfu'l-Muğattâ Mine'l-Meâni ve'l-Elfâzi'l-Vâkıyyeti fi'l-Muvatta'* (Tunus: eş-Şeriketü't-Tünüsüyye li Funîni'r-Resm, 1975); İbn Âşûr, *Mekasidü's-Şeria, İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000), 450; Ubeyr bint Abdillâh en-Nâim, *Kavâidü't-tercih el-Mütâllike bi'n-nas inde İbn Âşûr fi Tefsirihî't-tahrir ve't-tenvir Dirase Tesliyye Tatbikiyye* (Riyâd: Dârü't-Tedemüriyye, 1436/2015, 1. Baskı), 44; İbn Âşûr, *Usûlü'n-Nizâmî'l-ictimâi fi'l-İslâm*, İslam İnsan ve Toplum Felsefesi, çev. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000), 235; Nurmhammedov, *İbn Âşûr ve Mukaddimesi Bağlamında Tefsir Usulündeki Yeri*, 115; İbn Âşûr, *Nakdün İlmiyyün* (Tunus: Matbaatü's-Selefiyye, 1925), 1-38; İbn Âşûr, *Usûlü'l-İnşâ ve'l-Hitâbe*, Tunus: 1920, 83; İbn Âşûr, *Mücezü'l-Belâga* (Tunus: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1920), 48; İbn Âşûr, *Divânu Beşşâr İbn Bürd*, thk. İbn Âşûr (Tunus: eş-Şeriketü'l-Tünüsüyye, 1976), 1-30; Meysâvi, Muhammed et-Tâhir, *Cemheratü Makâlât ve Resâilî's-Şeyh Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr I-IV* (1. Baskı), (Ammân: Dârü'n-Nefâis, 1436/2015), 1/1049-1753); İbn Âşûr, *Divânu'n-Nâbiğa ez-Zübyâni*, thk. Tâhir İbn Âşûr (Tunus: eş-Şeriketü'l-Tünüsüyye, 1976), 2-45.

2. İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları

İşkâl lafzı, sözlükte; karışmak, güçleşmek anlamına gelen “şekale” fiilinden türeyen müşkil lafzının mastarıdır. İşkâl kelimesi, misal-benzer anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁶ Müşkil, işkâl kelimesinin mastarından ism-i fail şeklinde kullanılarak ‘karışık olmak, zihni karışıklığa sebep olmak’ anlamlarında da zikredilmektedir.¹⁷

Ulûmu’l-Kur’ân’da, Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen ayetler arasında ilk bakışta var oldu zannına düşüren ihtilâf ve zıtlık durumuna ‘müşkil’ denilmektedir. Bu durumu inceleyen ilim dalına ise ‘müşkilü’l-Kur’ân’ denilmektedir.¹⁸

Geçmişten günümüze âlimler, karşılaştıkları zıtlık ve müşkil durumları gidermeye çalışmışlardır. Müşkil ayetlerin çözümü ile ilgili İbn Abbas ile başlatılan ve diğer âlimler ile devam ettirilen bu çalışmayla insanların zihinlerinde soru işareti bırakan ve birbiriyle çelişir zannını veren ayetler üzerinde durulmuştur. Bu ayetlerde meydana gelen müşkile çözüm yolu üretmeye çalışmışlardır.

Âlimler, işkâlin tespit edilmesi ve giderilmesi hususunda gösterdikleri bu çabaların yanı sıra müşkil ayetleri konu edinen müstakil eserler kaleme almışlardır. Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767), *Tefsîrû’l-hamsi mi’e âye mine’l-Kur’ân*, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), *er-Red ale’z-Zenâdika ve’l-cehmiyye fîmâ şekket fîhi min müteşâbihi’l-Kur’ân ve teevelethü alâ gayri te’vîlih*, İbn Kuteybe (öl. 276/889), *Te’vilü müşkili’l-Kur’ân* bu alanda yapılan çalışmalardan birkaç tanesidir.

2.1. İşkâl Sebepleri

Kur’ân’da zikredilen ayetlerin ilk bakışta müşkil zannedilmesine sebep olan bazı durumlar söz konusudur. Bu hususlar, ayetlerin arasında bahsi geçen mevzu, yer ve zamanın farklı olması, zikredilen lafızların hakikî veya mecâzî olması, yorum farklılıkları, kıraat farklılıkları ve Arap dilinin kendine has olan kurallarına aykırılıktır.

2.1.1. Ayetler Arasında Konu, Yer ve Zaman Farklılıkları

Kur’ân’da bahsi geçen bir olayın gerçekleşme zamanı dikkate alınmaksızın yorumlanması ayette anlaşılmağına yol açmaktadır. Örneğın; mahşer gününün Tegâbun suresi 9. ayette “toplanma günü”, Rûm suresi 14. ayette ise “ayırılma günü” olarak zikredilmesi işkâle sebep olmaktadır. İbn Âşûr’a göre Tegâbun suresinde mahşerin ‘toplanma günü’ olarak ifade edilmesi, kıyamet sonrası yeniden dirilmenin gerçekleşmesinin ardından insanların yapıp ettikleri için hesaba çekilmek üzere bir araya gelmelerinden dolayıdır. Rûm suresinde bahsedilen ‘ayırılma’ ise hesabın gerçekleşmesinden sonra insanlar arasından cennet ve cehenneme gideceklerin birbirlerinden ayrılmalarıdır. Bundan dolayı İbn Âşûr, ayetlerde herhangi bir çelişki olmadığını, ayetlerin müşkil varmış gibi anlaşılmasının ayetlerde zikredilen merhale farklılığından kaynaklandığını bildirmiştir.¹⁹ Fahreddîn Râzî ve Mâturîdî ise ayetlerde geçen mahşer gününün ‘toplanma’ ve ‘ayırılma’ olarak

¹⁶ Ferhat Koca, “Müşkil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/161; Yunus Akça, “Kur’ân’da Müşkile Yol Açan Sebepler”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 9.

¹⁷ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-Efrikî el-Mısırî, *Lisânü’l-Arab*, (Beirut: Dârü Sâder, 1994), “müşkil”, 11/356; İbn Fâris, Ahmed el-Kazvinî, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dârü’l-Fikr, t.y., III, 204; el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu’l-luğa ve sıhâh-ı Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulfafûr Attâr, (Beirut: Dârü’l-İlm, t.y.), 5/1736.

¹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 179; Adem Yerinde, “İlk Bakışta Çelişki Görünümü Veren Müşkil Ayetler ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 31.

¹⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 28/277-278, 21/63-64.

İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları

zikredilmesinin işkâle sebebiyet verdiğini; ancak dirilme sonrasında insanların bir araya gelmelerinin 'toplanma'; hesap bittikten sonra Cennetlik ve Cehennemliklerin birbirlerinden ayrılarak kalacakları mekânlara gitmelerinin de 'ayrılma' olarak yorumlandığında işkâlin ortadan kalkacağını söylemişlerdir.²⁰ Ayetler, müfessirlerin açıkladıkları gibi merhale farklılığı göz önünde bulundurularak yorumlandığında ilk bakıştaki çelişkinin kaybolduğu görülmektedir.

Ayetlerde geçen gerçekleşme zamanlaması ilk görünüşte müşkile sebep olmaktadır. Örneğin; Mü'minûn suresi 101. ayette Sûr'a üflendikten sonra insanlar arasındaki iletişimin kesileceğinden bahsedilirken Tûr suresi 25. ayette ise iletişimin devam edeceğinden söz edilmektedir. Ayetlerde iletişimin devam edeceği ve etmeyeceği şeklinde bahsedilmesi İbn Âşûr'a göre iki ayet arasında zıtlığın meydana gelmesine sebep olmuştur. Birinci kez sûra üflendikten sonra insanlar kıyametin kopması esnasında korku ve dehşete kapılıp hallerinin derdine düşeceklerinden dolayı başkalarıyla bir iletişim kurmayacaklar; fakat ikinci kez sûra üflendiğinde ise yeniden dirilmenin ardından hesap gerçekleşecek ve insanlar arasında iletişim olacaktır. Müfessire göre bu iki ayet arasında zıtlık, zaman farklılığından kaynaklanmaktadır. Ayetler arasında meydana gelen zaman farklılığının ayetin açıklanması ve yorumlanması esnasında göz önünde bulundurulması, ayette var olduğu zannedilen işkâlin giderilmesini sağlayacaktır.²¹ Müfessirlere göre ayetlerde geçen iletişimin varlığı veya yokluğu ilk bakışta müşkilin mevcut olduğu zannına düşürmektedir. Ancak ayetlerde zikredilen ilk defa sûr üflendikten sonra akrabalık ve dostluk bağlarının ne kadar güçlü olduğunun önemi olmaksızın kıyametin dehşeti ve korkusu içerisinde insanlar kendi hallerine odaklanacaklarından dolayı aralarında herhangi bir iletişim gerçekleşmeyecektir. İkinci defa sûr üflendikten sonra ise yeniden dirilme ve ardından hesaba çekilme vuku bulacaktır. Bu aşamadan sonra cennetlikler ve cehennemlikler belirlenerek yurtlarına sevk edileceklerdir. Bu esnada insanlar arasında iletişim meydana gelecektir.²² Ayetlerde bahsedilen olaylara ait zaman örgüsünün bilinmemesi ayetler arasında çelişki olduğu vehmine düşürmektedir. Ayetler, ahirette farklı zaman dilimlerinin olduğu göz önünde bulundurularak yorumlandığında çelişki zail olacaktır.

2.1.2. Lafız Yapısı

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen bazı kelimeler hakikî, bazı kelimeler ise mecâzi anlamda kullanılmıştır. Hakikî manada kullanılan kelimeler herhangi bir çelişki ya da anlam kargaşasına yol açmazken mecâz ifade edenler çelişki ve anlaşılmazlığa sebep olmaktadır. Bu durum beraberinde çeşitli tartışmaları gündeme getirmektedir. İbn Âşûr da Hac suresinin 2. ayetindeki 'insanların sarhoş gibi görüneceklerinden bahisle buradaki "sarhoş" kelimesinin hem hakikî hem de mecâzi manada kullanılmasından doğan işkâle

²⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanhoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007), 11/164-165; Ebû Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 27/149.

²¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 18/125.

²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsîn et-Türkî (Kâhire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyyeti, 2001), 2/63-64; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/15; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/324; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsîn et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 3/121; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 3/41-45; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/60; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 3/400; Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyinî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, (Beyrut: İhyâü't-Türâsi'l-Arabî), 1/160-163; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'an dîli*, Sad. İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel (İstanbul: Zehraveyn), 2/25-26; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, (Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 2007), 7/51.

dikkat çeker ve ayette bahsedilen sarhoşluğun aslında hakikî manada herhangi bir madde kullanarak meydana gelen bir sarhoşluk olmadığını insanların kıyamet sahnesi esnasında yaşadıkları korkudan dolayı gerçekleşen bir durum olduğunu belirterek işkâli giderir.²³ Diğer müfessirler de, kıyamet anındaki korku, dehşet ve azap dolayısıyla insanların sarhoş gibi gözükeceklerinden bahsetmiş ve buradaki ‘sarhoş’ ifadesinin mecazen kullanıldığını belirtmişlerdir.²⁴

Lafzın aynı anda farklı manalar taşıması diğer bir işkâl sebebidir. Kur’an’da geçen her kelimenin ortak manası olup olmadığına bakılmaksızın aynı anlamda kabul edilmesi işkâle yol açmaktadır. İbn Âşûr, Bakara suresi 228. ayetteki “kur” lafzının hem ‘hayız’ hem de ‘temizlenme’ manalarını barındırdığını belirtmiş ve ayetin yorumlanması ve açıklanması sırasında anlam karışıklığına sebep olabileceğini zikretmiştir.²⁵ İbn Âşûr tefsirinde “kurû” ile ‘temizlenme’ anlamı kastedilerek ayetin yorumlanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu kelimenin temizlenme dönemini ifade etmesine İbn Ömer ve Hz. Peygamber arasında geçen bir konuşmayı delil göstermiştir.²⁶ İmam Şafîi ve İmam Mâlik’in rivayetlerinde “hayızdan temizliğe geçiş” olarak yer almaktadır.²⁷ Müfessirler, bu kelimenin her iki anlamda da kullanılabilmesine rağmen mana ve uygulama açısından en doğrusunun tercih edilmesinin daha münasip olacağını belirtmişlerdir. Bu sebeple “kur” lafzının manasında ‘temizlenme’ anlamının tercih edilmesi gerekmektedir.²⁸

Ayetlerde bir lafzın manasının açıkça belirtilmemesi de işkâle yol açmaktadır. Bakara suresi 6 ve 7. ayetlerinde kâfirlerin uyarılara rağmen yaptıkları hatalar neticesinde kalplerinin mühürlendiği ve bu sebeple iman etmeyeceklerinden bahsedildiğini, Kehf suresi 29. ayette ise insanların istediklerini yapıp yapmamakta özgür olmakla birlikte yaptıkları hatanın karşılığı azabı çekeceklerinin anlatıldığını ifade eden İbn Âşûr, bu iki ayet arasında ilk bakışta bir ihtilafın olduğunu belirtmiştir. Buna göre kâfirlerin inkâr etmelerinin sebepleri Allah’ın onların kalplerini mühürlemesi değildir. Onların kalplerinin mühürlenmesi kendi yaptıkları haram ve yanlışlardan dolayıdır. İlgili ayet, bu şekilde yorumlandığında ihtilaf ortadan kalkacaktır.²⁹ Fahreddîn Râzî ise bu ayetlerde geçen anlam kapalılığını kâfirlerin Allah’a, peygamberlere karşı olan inkârları ve kendilerinin özgür iradeleriyle yaptıkları kötü ve yanlış davranışları dolayısıyla kalplerinin Allah tarafından mühürlenmesi şeklinde izah ederek gidermiştir.³⁰ Taberî de tefsirinde kâfirlerin iddia ettikleri gibi ‘doğuştan kalpleri kapalı ve bu sebeple iman

²³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 17/188-191.

²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/631-640; el-Mâturîdî *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/15; er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/67-70; Kurtubî, *el-câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/200-205; Nâsirüddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Meraşlı (Beyrut: Dârü İhyâu't-Türâsi'l-Arabî), 1/190-200; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkı eş-Şafîi, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, (Mektebetü Evlâdi's-Şeyhi li't-Türâs), 2/417-419; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/60; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 5/88-95; Rûhu'l-meâni, 1/160-163; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 17/151; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'an dili*, 3/70-75.

²⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/388-389.

²⁶ Sekâkîr, *Müşkilü'l-Kur'an fi tefsiri İbn Âşûr*, 120; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/388-396; Enise Demirel, *Tâhir b. Âşûr'un Talakla İlgili Görüşleri ve Mâlikî Mezhebiyle Mukayesesi* (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), 2013, 146.

²⁷ Şafîi, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/417-419.

²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/631-640; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/151; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-kur'an*, 1/90; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, 1/55-65; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/417-419; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/60; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 5/330; Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, 1/160-163; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'an dili*, 3/70-75; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 17/151.

²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 6/17-18.

³⁰ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/330.

İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları

etmeme' durumunun mümkün olmadığını belirtmiştir.³¹ Mezkur ayetler arasında ilk bakışta bir çelişkinin var olduğu düşünülse de İbn Âşûr ve diğer müfessirlerin açıklamalarından hareketle burada herhangi bir işkâlin bulunmadığı görülmektedir.

2.1.3. Yorum Farklılıkları

Ayetlere ön kabulle yaklaşmak da işkâle sebep olan durumlar arasındadır. Bu tür ayetlere kapsamlı bir şekilde bakıldığında ve ayet detaylı bir bakış açısı içerisine alınarak yorumlandığında işkâl ortadan kalkmaktadır. İbn Âşûr, Râd suresi 28. ayette müminlerin Allah'ı andıklarında kalplerinin huzur bulacağından, Enfâl suresi 2. ayette ise kalplerin Allah'ın adını duyduklarında ürpereceğinden bahsedilen ayetler arasında bir çelişkinin olduğunu zikretmiş ve bu durumun ayete ön kabulle yaklaşımdan kaynaklandığını belirtmiştir. Ona göre hak yolunda olan kalpler, Allah'ı andıklarında huzur bulur. Fakat hak yolunda olmayan ve günah işleyen kalpler ise Allah'ı duyduklarında korkar ve bir ürperti hisseder. Müfessir, ayet bu bakış açısı ile yorumlandığında ilk bakışta ortaya çıkan işkâlin kaybolduğunu söylemektedir.³² Taberî, Mâturîdî, Fahreddîn Râzî, Kurtubî ve Beyzâvî ayetlerin aceleci bir tarzda değerlendirilmeyip geniş ve kapsamlı olarak ele alınması gerektiğini vurgulamışlardır. Zikredilen ayetlere bu çerçeveden bakıldığında mana, 'kalbin Allah'ı zikrettiğinde huzur bulacağı ve (kişinin) yaptığı hatalardan dolayı korkması hasebiyle ürperti duyacağı şeklindedir.³³ İbn Âşûr, ayette işkâle sebep olan durumun yanlış anlaşılmaya sebep olan yorum farklılıklarından kaynaklandığını ve meydana gelen işkâlin ayete kapsamlı ve genel olarak bakıldığında giderileceğini izah etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı kelimelerin zâhiri manalarının asıl kastedilmek istenen mana ile örtüşmemesi de işkâlin sebeplerindedir. "Kahrolsun yalancılar!" (Zâriyât, 51/10) ifadesinin yalancıların ölmesinin istenmesi manasında yorumlanmasının ilk bakışta müşkilin var olduğu zannına sebep olduğunu söyleyen İbn Âşûr, bu kelimenin yalancı bir kavim ya da topluluğun söyledikleri yalanlar sebebi ile helak olması için yapılan bir bedduadan ibaret olduğunu belirtmiştir. Burada kastedilen, onların 'kahrolmaları ya da ölmeleri' değil, o yalancıların yaptıkları işin ne kadar çirkin olduğunu göstermektir. Müfessire göre ayet doğru yorumlandığında, zahirî mana ile kastedilen mana örtüştüğü takdirde işkâl ortadan kalkacaktır.³⁴ Diğer müfessirlere göre de ayetten kastedilen yalancıların ölmesi ya da yok olması değil, onların ölmeleri için beddua edilmesidir ki o zaman işkâlden söz edilemeyecektir.³⁵

2.1.4. Kıraat Farklılıkları

Hz. Peygamber zamanında kıraatler yaygın olarak biliniyor ve doğru şekilde kullanılıyordu. Hz. Ebubekir (r.a) zamanında bu kıraatler korunmaya çalışılmış, ortaya

³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/631-640.

³² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 9/254-259,13/137-138.

³³ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/631-640; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/151; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/300; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/150; Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, 1/240; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/417-419; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/60; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 5/452; Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, Beyrut, 1/160-163; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'an dili*, 4/60; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 17/151.

³⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 26/343-344.

³⁵ bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/631-640; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/151; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/435; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/67; Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, 2/126; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/417-419; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/24; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'an dili*, 3/23-26; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 5/444; Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, 3/160-163; Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 6/150.

çıkan farklılıklarda giderilmeye çalışılmıştır. Hz. Osman (r.a) döneminde ise mushaf nüshasının çoğaltılıp çeşitli beldelere gönderilmesine müteakiben kıraat farklılıkları daha çok ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sebebi ise mushafın harekesiz olmasıdır. Kıraat farklılıkları ayetler arasında ihtilafın olabileceği şüphesini de beraberinde getirmiştir.³⁶

İbn Âşûr, Yûsuf suresi 45. ayette geçen (بَعْدَ أُمَّةٍ) lafzının “أُمَّةٍ” olarak okunduğunda “unuttuktan sonra” “أُمَّةٍ” şeklinde okunduğunda ise “bir müddet sonra” anlamına geldiğini zikretmiştir. Bu durum ilk görünüşte ihtilafın olduğu vehmine düşürmektedir. İbn Âşûr, ayette geçen “ümme” kelimesinin Hz. Yûsuf (a.s) dönemine işaret ettiğini söylemektedir. Lafız, ayet içerisinde süre anlamında kullanılmıştır ve mana geniş olarak ele alında bir dönemin bitip diğer dönemin başlangıcı anlamına gelmektedir. İbn Âşûr, tefsirinde lafzın “emmet” şeklinde okunduğunda ise Hz. Yusuf’un hapisane dönemindeki unutmaya sürecinin kastedildiğini zikretmiştir. Ayette geçen lafız her iki anlamda da kullanılmış olduğunda aynı manayı vermesinden dolayı ihtilafı ortadan kaldırmaktadır.³⁷ Diğer müfessirler ise ayette geçen lafzın bir müddet sonra mı yoksa unuttuktan sonra mı anlamına geldiği konusunda çelişkiye düşseler de ayette geçen olayda Hz. Yûsuf’un (a.s) hapisanede yaptığı rüya tabiri sonucunda verilen sözün unutulması ve bir müddet sonra unutulmuş sözün hatırlanmasına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla lafız, her iki anlamda da kullanıldığında doğru olacaktır. Bu sebeple kıraat farklılığından kaynaklanan zıtlık ya da işkâl söz konusu değildir.³⁸

2.1.5. Arap Dilinin Kurallarına Aykırılık

Kur’an, kendine has bir üsluba sahip ilahî bir kitaptır. Bu nedenle ayetlerin açıklanması ve yorumlanması sırasında bu durum göz ardı edilmemelidir. Kur’an’ın bu üslubunun bir tezahürü de gelecekte gerçekleşecek bir olayı mazi sîgası kullanarak yaşanmış gibi zikretmesidir. Ayeti okuyan ve yorumlayan kimseler, ayette anlatılan olayın henüz gerçekleşmediği halde olmuş bir olay gibi anlatılması sonucunda ayetler arasında ihtilaf olduğu vehmine düşebilirler. İbn Âşûr, tefsirinde A’râf suresi 46-50. ayetlerde geçen Cennet ve Cehennem ehli arasındaki konuşmanın ilk anda müşkil olarak anlaşıldığını zikretmiştir. Ayette Cennet ehlinin Allah’ın kendilerine sunduğu nimetleri bulduklarını söyledikten sonra Cehennem ehline dönerek kendilerine vaad edilenleri bulup bulmadıklarını sormalarından bahsedilmiştir. Burada bahsedilen olay, henüz gerçekleşmemiş ve gelecekte meydana gelecek olan bir hadisedir. İbn Âşûr, ayette mazi sîgası kullanılarak gelecekte gerçekleşecek bir olayın anlatılmasının işkâl teşkil ettiğini söylemektedir. Cennet, Cehennem gibi konularla ilgili ayetlerde anlatılanların henüz gerçekleşmemiş olması hiç gerçekleşmeyecek gibi bir anlam taşımamaktadır. Allah Teâlâ tarafından ayetlerde bu olayların gerçekleşeceğinin haberi verilmiş fakat olay fiil olarak gerçekleşmemiştir. İbn Âşûr, ayetlerin bu şekilde yorumlanması durumunda işkâlin giderileceğini zikretmiştir.³⁹ Fahreddîn Râzî, Kurtubî, İbn Kesîr ve Sâbûnî gibi müfessirlere göre ayetlerde mazi sîgası kullanılarak anlatılmış ve henüz gerçekleşmemiş

³⁶ İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, nşr. Ali Muhammed Dabba' (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye), ts., 1/9; H. Mehmet Soysaldı, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Tefsir* (Elazığ: 1998), 111.

³⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/279-284.

³⁸ bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/631-640; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/151; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/390; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/230; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, 1/78; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/417-419; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/60; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 5/678; Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, 1/160-163; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'an dîli*, 3/90; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 17/151.

³⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8/135-150.

İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları

hadiseler bulunmamaktadır. Ayette geçen olayın gelecekte gerçekleşeceği haberi verilmiştir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de zikredilmiş bir olay var ise mutlaka gerçekleşecektir. Ayetlerde mazi sîgası ile zikredilmiş olması çelişkiye sebep olmasına rağmen olayın gelecek bir zamanda gerçekleşecek olmasını bilmek ortaya çıkan çelişkiyi gidermektedir.⁴⁰ Kur'an'da geçen olayları yorumlarken Kur'an'ın üslubuna hâkim olmamak çeşitli sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de ayetlerin daha iyi anlaşılması için ara cümlelere yer verilmiştir. İbn Âşûr'a göre ayetler içerisinde yer alan ara cümlelerin doğru yorumlanmaması ayette işkâl olduğu zannına sebep olmaktadır. Örneğin; Münâfikûn suresi 1. ayette geçen münâfıkların Hz. Peygamber'in elçi olduğuna dair şahitlik etmelerinden söz edilirken ayetin sonlarına gelindiğinde münâfıkların yalan söylemelerinden bahsedilmiştir. Aynı ayette münâfıklar için hem şahitlik etmelerinden hem de yalan söylemelerinden söz edilmesi ayet içerisinde ihtilafa sebep olmuştur. İbn Âşûr, tefsirinde "şüphesiz sen Allah'ın elçisisin" lafzı "biz şahitlik yapıyoruz" lafzının izahıdır. "Allah, senin insanlara gönderdiği elçi olduğunu biliyor" ifadesi, bir ara cümledir. İki lafız arasında zikredilen ara cümle ile, 'Allah'ın münâfık olanların yalancı kimseler olduğunu bildiğine' dair cümleyi işitenlerin zihinlerinde oluşan belirsizliği ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Ayrıca ara cümle münâfıkların Allah'ın elçisinin sözlerini yalanladıklarını ifade eden bir anlam ortaya çıkartmaktadır. Müfessir, ayetin bu şekilde yorumlanmasıyla ortaya çıkan işkâlin giderileceğini zikretmektedir.⁴¹ Diğer müfessirlere göre, aynı ayet içerisinde münâfıkların hem şahitlik etmeleri hem de yalancı olmaları ihtilafa sebep olmuştur. Münâfıklar, Hz. Peygamberin bulunduğu mecliste gösteriş yapmak için kalplerinde olmadığı halde dilleriyle O'nun Allah'ın elçisi olduğuna dair şahitlik ettiklerini söylemişlerdir. Etrafta bulunanlara, bunu samimi bir kalple isteyerek dile getirdikleri izlenimini vermek için dilleri ile onaylamaya çalışmışlardır. Münâfıkların bu sözlerinin ardından gelen ara cümle ile Allah'ın Hz. Peygamber'in hak bir peygamber olduğunu kendisinin bildiği kastedilmiştir. Bahsi geçen ara söz, Allah'ın Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberlik iddiası doğrultusunda münâfıkları yalanladığı zannını ortadan kaldırmak içindir. Ayette geçen Allah'ın Peygamber'in elçi olduğunu bildiği ifadesi Allah'a ait bir sözdür. Eğer Allah, bu sözü zikretmemiş olsaydı, münâfıkların yalancı olduklarına dair şahitlik edilen ayet ile peygamberliğin iptal edildiği zannı ortaya çıkmış olurdu. Allah, ayeti zikrederken 'münâfıkların sözü' ile 'Allah'ın münâfıkların yalancı olduklarına dair şahitliğinden bahseden söz' arasına ara cümle getirerek peygamberliğin var olduğu ve iptal edilmediğini izah etmiştir. Bunun ardından Allah (c.c), münâfıkların kalplerinde olmadığı halde dilleriyle söylemeleri sebebiyle onların yalancı olduğunu zikretmiştir. Böylelikle ara cümlelerin doğru anlaşılmasıyla ayette ortaya çıkan ihtilaf giderilmiştir.⁴²

Arap dilinin özelliklerinden biri olan harf-i cerlerin birbirlerinin yerine kullanılması da işkâl sebepleri arasında zikredilmektedir. İbn Âşûr'a göre, Necm suresi 3 ve 4. ayetlerde geçen peygamberin kendi hevasından konuşmayacağı zikredilirken *bâ* ﺑ̣ harf-i cerri

⁴⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/56; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/50; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/17-19; Akça, "Kur'an'da Müşkile Yol Açan Sebepler", 193.

⁴¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 28/234-235.

⁴² bk. Muhammed b. Abdullah İbn Cüzey el-Kelbî (öl. 204/819), *et-Teshîl li ulumi't-tenzil* (Beyrut: Dârü'l-Erkâm, 2005), 2/377; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/631-640; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/151; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/467; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/89; Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, 1/99; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/417-419; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/10; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 5/345-350; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/160-163; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'an dîli*, 3/70-75; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 5/151.

yerine *an* ع harf-i cerri kullanılmıştır. Bu sebeple ayette ihtilaf ortaya çıkmıştır. İbn Aşur, ayette “*heva*” lafziyla birlikte *an* ع harf-i cerrinin kullanılmasıyla hevedan konuşmanın yasaklandığını zikretmiştir. Ayetin bu şekilde zikredilmesi peygamberin kendi hevasıyla bir şeyler uydurmayacağına, keyfine göre iř yapmayacağına ve hüküm vermeyeceğine işaret etmektedir. İbn Aşur’a göre harf-i cerlerin birbirinin yerine kullanılması özelliği, ayette asıl kastedilen manaya uygun olan harf-i cerlerin kullanılması bakımından önemlidir. Bu ayette hevanın nefyedilmesi anlamına işaret etmesi dolayısıyla *an* ع harf-i cerrinin kullanılması daha uygundur. İbn Aşur’a göre ayetin bu şekilde yorumlanması neticesinde ortaya çıkan ihtilaf giderilmiştir.⁴³ Diğer müfessirlere göre de ayette kullanılan harf-i cerlerin ayetin anlamını tamamlamak amacıyla kullanılması çelişkiye sebep olmuştur. Ayette zikredilen *heva* lafzının *b* ب harf-i cerri ile kullanılması “*heva* ile” anlamına gelirken *an* ع harf-i cerri ile kullanılması ise “peygamberin hevasından konuşmayacağı” anlamına gelmektedir. Müfessirlere göre, ayetlerde ortaya çıkan çelişkiler, harf-i cerlerin ayetin manasını tamamlamak için birbirlerinin yerine kullanılmasından kaynaklanmıştır. Ele alınan ayetler, bu durum göz önünde bulundurularak yorumlandığında zuhur eden çelişki giderilecektir.⁴⁴

Kur’an’da ayetlerin yorumlanabilmesi ve ayette kastedilen mana eksikliğinin tamamlanabilmesi açısından edatlar önemli bir yer teşkil etmektedir. Edatların bu özelliklerinin yanı sıra kullanıldıkları yerde kastedilen manayı tam olarak veremediği izlenimi ve kıyasa uygun olmayan edat kullanılması ihtilafa yol açmaktadır. Örneğin; Bakara suresi 34. ayette geçen ‘İblis hariç meleklerin Allah’a secde etmesinden bahsedilmesi, Kehf suresi 50. ayette ise ‘İblis’in cinlerden olduğu ve onun dışındakilerin secde etmesinden söz edilmesi esnasında kullanılan “*illa*” (إلا) edatı birinci ayette meleklerden diğerinde ise cinlerden olduğunun belirtilmesi neticesinde iki ayet arasında işkal meydana gelmiştir. İbn Aşur’a göre, birinci ayette kullanılan edat ile İblis’in dışındaki tüm meleklerin Allah’a secde ettiğine işaret edilerek o, diğer varlıklardan ayrılmıştır. Bu sebeple bu ayette işkâle sebep olacak durum yoktur. Fakat ikinci ayette geçen edat ile İblis’in cinlerden olduğunun belirtilmesi cinlerin de Hz. dem’e secde etmediği sonucunu gerektirmektedir. Bu durumda çelişki zuhur edecektir. Bu ayetteki çelişki de cinlerin de Hz. dem’e secde etmediği kabul edildiği takdirde ortadan kalkacaktır. Müfessir, burada edat ile asıl kastedilen durumun secde etmeyen İblis’in diğer varlıklardan ayrılarak ayetin kastettiği manayı tamamlamak olduğuna işaret etmiştir.⁴⁵ Diğer müfessirler ise edat ile kastedilen kişinin kim olduğunun bilinmemesi durumunun işkâle sebep olduğunu zikretmişlerdir. limlerden bazısı İblis’in cinlerden bazısı ise meleklerden olduğuna işaret etmektedir. Hasan-ı Basri ve Katde gibi âlimler İblis’in cinlerden olduğuna dair zikredilen ayeti delil göstererek İblis’in cinlerden olduğunu söylemişlerdir. Ebussuûd Efendi ise ayette zikredilen edatın istisna anlamına geldiğini bildirmiştir. İblis’in binlerce melek arasında cinn varlık olmasından dolayı meleklerin hepsinin Allah’a secde ederken İblis’in etmediğinin vurgulanması amacıyla istisna edatı getirilmiş ve ayetin manasında oluşacak kargaşa nlenmeye çalışılmıştır.⁴⁶ Ebussuûd Efendi, Kelbî, Taberî ve Mâturidî

⁴³ İbn Aşur, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 27/89-98; Sekkir, *Müşkilü’l-Kur’an fi Tefsîri İbn Aşur*, 738.

⁴⁴ Kelbî (l. 204/819), *et-Teshîl li ulumi’t-tenzil*, 2/377; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/631-640; Mâturidî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, 2/151; Fahrreddn er-Râzi, *Mefâtihu’l-gayb*, 3/455; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi’l-Kur’an*, 1/56; Beydvi, *Envâru’t-tenzil ve esrâru’t-te’vil*, 1/100-134; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 2/417-419; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/60; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-Akli’s-Selm*, 5/399; Âlûsî, *Rûhu’l-Meâni*, 1/160-163; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur’an dili*, 3/70-75; Vehbe Zuhayli, *et-Tefsîru’l-münîr*, 17/151; Yerinde, “İlk Görüşte elişki Görünümü Veren Müşkil Ayetler ve Etrafında Oluşan Bilimsel Edebiyat”, 40.

⁴⁵ İbn Aşur, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/420-427.

⁴⁶ Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selm*, 1/89.

İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları

gibi müfessirlerin görüşlerini destekleyerek ayette var olduğu düşünülen işkâli ortadan kaldırmışlardır.⁴⁷

Kur'an'da işkâle sebep olan durumlardan bir diğeri de ayetlerde failin açıkça zikredilmemesi ya da birden fazla işi yapan kişinin zikredilmesi ayet içerisinde anlam karmaşası vehmini doğurmaktadır. İbn Âşûr'a göre Enfâl suresi 17. ayette Cebrail'in (a.s) Bedir savaşı esnasında Hz. Peygamber'e düşman üzerine toprak atmasını söylemesi ve akabinde nazil olan ayette o toprağın Allah (c.c) tarafından atıldığına zikredilmesi ayetin tamamı ve olay göz önünde bulundurulduğunda işkâlin varlığına delalet etmektedir. İbn Âşûr, bu işkâli tefsirinde fiili yapan kişinin Hz. Peygamber olmasına rağmen fiili yaratanın Allah olduğunu zikrederek gidermiştir.⁴⁸ Fahreddin er-Râzî, Zerkeşi, Kurtubî ve diğer bazı müfessirlere göre de ayette iki farklı failin zikredilmesi işkâl varmış zannına düşürmektedir. Müfessirler, ayetin fiilin asıl yaratıcısının Allah (c.c) olduğu, Hz. Peygamber'in ise o işi yerine getiren fail olduğu şeklinde yorumlanması neticesinde ortaya çıkan işkâlin giderileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁹

2.2. İşkâli Giderme Yolları

İbn Âşûr, bazı ayetlerin işkâl vehmine sebep olduğunu zikretmiş ve çelişkiye sebep olan ayetlerdeki mevzuları açıklamayı da ihmal etmemiştir. Müfessir, ortaya çıkan işkâlleri çözüme kavuştururken bazen doğrudan çözümü zikretmeyi tercih etmiş bazen de çözüm yollarıyla ilgili görüşlerini dile getirmiştir.

Nisâ suresi 118. ayette geçen İblis'in insanoğlunun günah işlemesi konusunda bir payının olacağı ifadesi, ayeti okuyan insanlar tarafından 'İblis'in insanları günah işlemeye sevk etmesinde bir payının olması' şeklinde anlaşılmıştır. Bu durumda insan iradesi ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla insanın iradesiz olarak İblis'in her söylediğini yapması anlamı işkâli beraberinde getirmektedir. İbn Âşûr, İblis'in insanlar üzerindeki payının ancak vesvese ile günaha yöneltmek ve dalâlet ile de hata yaptırmak olduğunu, bu durumun insanın iradesini ortadan kaldıramayacağını belirtmiştir.⁵⁰ İbn Âşûr, ayetteki işkâli bu şekilde yorumlayarak gidermiştir.

Ayetlerde geçen işkâllerin çözüme kavuşturulması esnasında te'vil yönteminin yanı sıra nâsih-mensuh yöntemi de kullanılmaktadır. Bu yöntemin kullanılabilmesi için öncelikle müşkil olarak addedilen ayetlerin kronolojik olarak nüzûl tarihlerinin bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Ardından önce ve sonra nâzil olan ayetler tespit edilmekte ve sonraki ayet tercih edilmektedir. Böylece ortadaki işkâl durumu giderilebilmektedir.⁵¹

Enfâl suresi 64-66. ayetlerde geçen Müslümanların kendilerinden on kat daha fazla olan düşmana karşı sebat göstermeleri farz iken bir sonraki ayette iki kat olan düşmana sebat etmelerinin gerekli olduğundan bahsedilmektedir. Bu durum müşkile sebep olmuştur.

⁴⁷ Kelbî, *et-Teshîl li ulumi't-tenzîl*, 2/377; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/631-640; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/151; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/378; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/160-170; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, 1/40-50; Nesefî, *Medarik*, 1/80; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/417-419; Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/60; Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, 1/160-163; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân dîli*, 3/74-75; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 17/151.

⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 9/293-297.

⁴⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/238; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâm*, 7/384; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-kur'âni'l-azîm*, 4/26; Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/59-60; Zuhaylî, *Tefsîru'l-münîr*, 9/277.

⁵⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/203-204.

⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/21-37; Sekâkîr, *Müşkilü'l-Kur'ân fi Tefsîri İbn Âşûr*, 135; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh (Sahîhu'l-Buhârî)*, (Mısır: b.y. 1345/1927), 6/68; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/36-38; İbn Kesîr, *Tefsîru'l Kur'âni'l azîm*, 2/95-97.

Kur'an'da neshin varlığını kabul ederek, önce inen ayet ile sonra inen ayet arasındaki farklılığın işkâl olarak nitelendirilmemesi gerektiği düşüncesinde olan İbn Âşûr, müşkile sebep olan mezkûr işkâlin nâsîh-mensuh yöntemi kullanılarak giderilebileceğini belirtmektedir. Zira ona göre, son inen ayetteki hüküm geçerlidir. İlk ayetle ikinci ayet arasındaki sayıların farklı olması, ortaya bir zıtlık çıkartmak amacıyla değil Allah'ın insanlara karşılıklarına çıkan her türlü zorluğa karşı sabretmelerini ve onlara işlerinde kolaylık sağlayacağını vurgulamak amacıyla zikredilmiştir. İbn Âşûr, bu görüşe de ancak son inen ayet temel alınarak ulaşılabileceğini zikretmiştir. Müfessire göre, önce inen ayet halen hüküm olarak var olmaya edecektir.⁵²

İbn Âşûr, bu ayetteki işkâli giderme esnasında diğer müfessirlerin görüşlerine de değinmiştir. Fahreddin Râzi, son inen ayetin kabul edilmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Çünkü son gelen ayet ilk ayeti neshetmiştir. Böylece ayetler arasında herhangi bir çelişki ya da zıtlık söz konusu olmamaktadır.⁵³ Ayette Allah Teâlâ kullarından kendilerinden kat kat fazla olan kâfir topluluğu karşısında dik durmalarını, kaçmamalarını ve zorluk karşısında sabırlı olmalarını istemiştir. Bir sonraki ayette sayının azaltılarak bahsedilmesi ise Allah tarafından kendilerine kolaylıklar sağlandığını göstermektedir.⁵⁴

İbn Âşûr'a göre işkâlin çözüm yollarından bir diğeri de tahsis yöntemidir. Örneğin; Allah (c.c), Tevbe suresi 122. ayette tüm Müslümanların savaşa katılmalarından bahsederken, Nisâ suresi 71. ayette ise topyekün savaşa gidilmesinin uygun olmadığından söz etmektedir. Bu iki ayet arasındaki farklılık işkâl vehmini ortaya çıkarmıştır. İbn Âşûr, ayetler arasında işkâle yol açacak bir durumun olmadığını, ilk ayette tüm Müslümanların savaşa gitmelerinin istenmesinin sebebinin savaşabilecek kişilerin savaştan kaçmamalarını sağlamak için olduğunu açıklamıştır. İkinci ayette ise topyekün gidilmesinin uygun olmamasından bahsedilmesi o kimselerin bakmakla yükümlü olduğu kimseleri olmasından dolayıdır.⁵⁵ Ayet, bu çerçevede yorumlanıp mana özelleştirildiğinde işkâl düşüncesi giderilmiş olacaktır.

Kur'an'daki anlam zenginliğinin daralacağı düşüncesinden dolayı her ayet için nüzul sebebi aranmasının gerekli olmadığını savunmakla birlikte İbn Âşûr, bazı ayetlerin iniş sebeplerinden bahsetmeyi ihmal etmemiştir. Ayrıca müfessirimiz, ortaya çıkan işkâl zannının giderilmesi için de sebep-i nüzul yöntemine tefsirinde yer vermiştir. Bu duruma Allah'ın (c.c) peygamberlerine sebat vermemiş olsaydı, peygamberlerin kâfirlerin sözlerine kanacağından ve onların yaptıkları şeylere yöneleceklerinden bahseden İsrâ suresi 73-75. ayeti⁵⁶ örnek göstermektedir. Ayette geçen 'vahiyde olmayanları sanki varmış gibi gösterilmeye çalışılması' ve 'peygamberi ayartmaya çalışmaları' gibi ifadeler İbn Âşûr'a göre peygamberlerin ismet sıfatına ters düşmekte ve işkâl ortaya çıkmaktadır. İbn Âşûr, ayetin nüzûl sebebine bakıldığında kâfirler tarafından peygamberlere Allah

⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 16/148-150, 16/149; Mansur Yayla, *İbn Âşûr ve Tabâtabâi Tefsirlerinin Bazı Tefsir Problemleri Açısından Mukayesesi* (Erzurum: Erzurum Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 74-75.

⁵³ Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/259-300.

⁵⁴ bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/631-640; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/151; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/96; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, 1/230; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/95-97; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/60; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 2/373-374; Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, 1/160-163; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'an dili*, 3/70-75; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/5.

⁵⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/58-62.

⁵⁶ "O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!" el-İsrâ 17/73-75.

İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları

yolunu terk etmeleri için çeşitli teklifler sunulduğunu, fitne ve fesatlar çıkarıldığını, fakat Allah'ın (c.c), peygamberlerini dosdoğru yol üzerine sabit kılması sebebi ile onların kâfirlerin sözlerine meyletmelerinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Müfessire göre belli bir din ve emir üzerine gönderilmiş bir peygamberin günah işlemesi söz konusu değildir.⁵⁷

Ayetlerde yer aldığı düşünülen işkâlin giderilme yollarından biri de ayetin öncesine bakılmasıdır. Duhân 49. ayette cehennemlikler için güçlü ve şerefli lafızlarının kullanılması bu duruma bir örnektir. Çünkü cehennemlik olan bir kimse için bu hitapların kullanılması uygun değildir. Ayetin sibakına bakılmaksızın yorumlanması halinde bu mana ortaya çıkmaktadır. Cehennemlikler için de övgü içerikli konuşulması müşkile işaret etmektedir. İbn Âşûr, var olduğu düşünülen bu işkâlin ayetin hemen öncesindeki ayetlere bakılarak giderilebileceğini zikretmiştir. Çünkü ayetin öncesinde⁵⁸ cehennemlik olanların yiyeceklerinden ve onları bekleyen azaplardan söz edilmiştir. Bu sebeple her iki ayet birlikte değerlendirildiğinde cehennemliklerden bahsedilen bir ayetin ardından onları övecek şekilde bir lafzın kullanılması doğru değildir. İbn Âşûr, ayette cehennemlikler için kullanılan güçlü ve şerefli lafızlarının onları övmek değil yermek ve aşağılamak maksadıyla kullanıldığını belirtmiştir.⁵⁹

Müşkili giderme yollarından bir diğeri de ayetle ilgili bir başka ayet ve hadis kullanılmasıdır. Buna örnek olarak Hicr suresi 87. ayette geçen “yedi” lafzı verilmektedir. Bu ifadeyle tam olarak ne kastedildiği bilinmemektedir. Ayetle ilgili Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde zikredilen hadislerde Hz. Peygamber'in Fâtiha suresini kastettiğinden söz edilmektedir.⁶⁰ İbn Âşûr ise ayette geçen “yedi” ifadesinden kastedilenin Kur'an-ı Kerim olduğunu dile getirmiştir. Bu iddiasını ise Zümer suresinde⁶¹ ‘Allah’ın sözlerin en güzelini indirmesinden söz eden ayete dayandırmıştır. Müfessir, tefsirinde bu ayetle alakalı hadislerin bulunduğundan söz etmiş olsa da bu konuya dair herhangi bir hadise yer vermemiş; yalnızca konuyla alakalı ayeti zikretmekle yetinmiştir.⁶²

En'âm suresi 82. ayetin nüzulünün ardından Müslümanların imanlarına zulüm katma konusunda üzülmeleri neticesinde Hz. Peygamber açıklamalarda bulunarak işkâli gidermiştir. Buna göre Hz. Peygamber tarafından mezkûr ayette ifade edilen zulmün Müslümanların anladıkları gibi nefislerine yapılan bir zulüm olmadığı, Allah'a şirk koşmak olduğu açıklanmış ve ayrıca Lokmân suresi 13. ayeti okuyarak Allah'a şirk koşmanın bir zulüm olduğu zikredilerek müteşâbih olan bir ayet muhkem olan bir ayetle izah edilmiştir. İbn Âşûr, müşkili gidermek amacıyla müteşâbih olan En'âm suresinde nefse karşı yapılan zulüm olarak geçen ayeti lafzen açık olarak zikredilen Lokman suresinde Allah'a (c.c) şirk koşmanın zulüm olduğundan bahseden ayete hamlederek açıklamıştır. Böylelikle Müslümanların imanlarına şirk koşarak zulüm katmamaları gerekli olduğuna işaret edilmektedir.⁶³

Müphem ifadelerin açıklığa kavuşturulması işkâlin giderilmesindeki yöntemlerden biridir. Örneğin Meryem suresi 71. ayette geçen “sizden biri” ifadesinden kastedilenin kim ya da kimler olduğunun bilinmemesi işkâle yol açmaktadır. İbn Âşûr, lafzın onlardan

⁵⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15/174-177.

⁵⁸ ed-Duhân 44/43-48.

⁵⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 25/314-316.

⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsiru'l Kur'âni'l azîm*, 2/102-105.

⁶¹ ez-Zümer, 39/23.

⁶² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 14/79-81.

⁶³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/330-334, 21/153-156.

biri şeklinde gaip sđgası kullanılarak zikredilmesiyle anlam kapalılığının giderileceğini belirtmiştir. Çünkü bu şekilde okunması lafızla kâfirlerden ve müşriklerden bahsedildiğine delalet etmektedir.⁶⁴ Neseфі⁶⁵ ve İkrime de İbn Âşûr ile aynı görüşü savunmuşlardır. Diğer âlimlere göre oradaki zamirle direkt kâfirler anlaşılmaktadır.⁶⁶

Ayette geçen kelimelerin irablarının bilinmemesi de işkâle yol açmıştır. İbn Âşûr, Sâd suresi 21 ve 22. ayetlerde fail, fiil ve zamirin birbiriyle uyuşmamasından kaynaklı bir işkâlin olduğunu dile getirmiştir. Ayette geçen “davacı” kelimesinin tekil şahıs olarak gelmesi ve kendisiyle birlikte kullanılan fiilin “duvarı aştılar”, “girdiler” gibi çoğul olarak gelmesi bu işkâli doğurmuştur. İbn Âşûr, “davacı” anlamına gelen bu kelimenin master olduğu ve bu sebeple tekil, ikil ve çoğul fiillerle kullanılabileceğinden bahsetmiştir. Müşkil olarak addettiği ayeti irab kurallarını dikkate alarak, lafzın gramer yönünü açıklamak suretiyle işkâli gidermiştir.⁶⁷

Sonuç

İlmi hareketlilik içerisinde bulunan Endülüs, Kuzey Afrika topraklarında yaşayan âlimleri besleyen ve onların bu ilim havzasından yararlanmalarını sağlayan ve pek çok âlimin yetiştiği bir ilim coğrafyasıdır. İbn Âşûr da ilim yuvası olan bu topraklarda yetişmiş bir âlimdir. İslami ilimlerin tamamına yakınında uzmanlık elde etmiş ve bunun yanı sıra pek çok alanda da kendisini geliştirmiştir. İlmî çalışmalarının yanında rektörlük, şeyhülislamlık gibi devlet dairelerinde de resmî görevleri yerine getirmiş, XX. yüzyılda yaşamış ağdaş bir müfessirdir. Müfessir, geçmişte ve güncel yaşamda meydana gelen problemlere çözüm aramış, elde ettiği çözüm yollarını eserlerinde ve çalışmalarında dile getirmiştir. Hadis, fıkıh, dil gibi alanlarda eserler kaleme almıştır. *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı eser müfessirin tefsir alanında yazdığı en önemli eserlerdendir.

İbn Âşûr, tefsirinde müşkil ayetlere değinmiş, bazen müşkil olduğunu açıkça zikretmiş bazen de ihtilaf, çelişki, zıt gibi kelimeler kullanmıştır. Müfessir, ayette zikredilen lafzın hakikî ya da mecâzî manadan tam olarak hangisinin kastedildiğinin bilinmemesi, bir lafzın aynı anda birden fazla manaya işaret etmesi ve ayette lafızla kastedilen mananın açıkça ifade edilemeyeişini lafzın yapısından kaynaklı işkâl sebepleri olarak saymıştır. Ayetlerde geçen mevzulardaki merhale ve yer-zaman farklılıklarının bilinmemesi, ayetteki zâhiri mananın asıl kastedilenin mana ile örtüşmemesi ve zikredilen ayetteki lafza ön kabulle yaklaşılmasıyla ortaya çıkan yorum farklılıkları da işkâl sebepleri arasında yer almaktadır. Arap dilinin özelliklerinden olan irab, ara cümle, edatlar, harf-i cerler ve olayı gerçekleştiren failin farklı zikredilmesi ve kıraat farklılıkları müfessir tarafından işkâle sebep olan durumlar arasında zikredilmektedir.

İbn Âşûr, müşkil olarak ifade ettiği ayetlerdeki işkâli gidermeye çalışmıştır. Müfessir, bazen işkâli gidermenin yollarından uzun uzun bahsetmekte bazen de sadece çözümü izah etmektedir. özüm yolları arasında müşkil olarak ifade edilen ayeti yorumlama, sonra inen ayetle önceki ayeti neshetme, lafzın öncesinde ve sonrasında zikredilen ayetlere bakarak izah etme, ayetlerin nüzül sebeplerini göz önünde bulundurma, konu ile

⁶⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 16/149.

⁶⁵ Neseфі, *Medârik*, 2/347.

⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/631-640; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/151; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/324; Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/243; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, 1/267; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/417-419; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/60; Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 2/373-374; Âlûsî, *Rûhu'l-meâni*, 1/160-163; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni kur'an dili*, 3/70-75; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 17/151.

⁶⁷ Sekâkîr, *Müşkilü'l-Kur'an fi tefsîri İbn Âşûr*, 688; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 23/232-235.

İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları

İlgili ayet ve hadisleri dikkate alma, müteşâbih olan ayeti muhkem olana yönlendirerek ortadaki anlaşılmaz durumu giderme, müphem olan kelimeleri açığa kavuşturma ve lügavi açıdan müşkil görülen ayetlerde dil bilgisinden yararlanarak işkâli giderme gibi yöntemleri dile getirmiştir.

İbn Âşûr, Kur'an'da bahsi geçen kıssaları, ahiret ile ilgili konularda ortaya çıkan bilinmezlikleri, aynı gerçekliği ifade eden kelimelerin farklı kullanılmasını, kelâmi konularla ilgili anlam karmaşalarını, Kur'an-ı Kerim'in edebî yönü ve anlatım üslûbundaki çeşitlilik ile çelişen lafızları ve önceki dönemlerde yaşamış kimselerin gelenekleri hakkında meydana gelen çelişkileri müşkil olarak adlandırmış ve meydana gelen işkâli giderme yollarına başvurmuştur.

Bu makale ile *İbn Âşûr tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân* adlı tezin daha veciz bir şekilde ele alınarak İbn Âşûr'un müşkile bakış açısı açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda müfessirin, müşkil lafzını kullandığı tespit edilmiştir. Müşkil olarak adlandırılan ayetin tefsiri esnasında müfessirin, bazen açıkça müşkil ifadesini kullandığı bazen de çelişki, zıtlık ya da ihtilaf lafızlarına yer verdiği anlaşılmıştır. Makalede konular tasnif yöntemi kullanılarak açıklanmaya çalışılmış ve ara başlıklar ayrı başlık açılmaksızın ele alınmıştır. Yapılan çalışma ile müfessirin müşkile bakışı belirli başlıklar ile izah edilmiştir.

Geçmişten günümüze kadar meydana gelen ve ilahî kitapta geçen olaylarla kastedilen mananın anlaşılmaması beraberinde kafa karışıklığı ve anlam karmaşasını getirmektedir. İbn Âşûr, insan zihnini meşgul eden soruların cevaplarının Kur'an-ı Kerim'de olduğunu zikretmiştir. Ona göre vahyin muhatabı olan kimselerin kendilerine söyleneni doğru idrak edebilmeleri için ilahî kitabı doğru anlamaları ve doğru bir şekilde yorumlamaları gerekmektedir. Böylelikle insanların zihinlerine ilk anda gelen müşkil vehmi izale olacaktır.

Kaynakça

- Akça, Yunus. "Kur'an'da Müşkile Yol Açan Sebepler". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Haziran 2019), 189-215.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve sebu'l-mesânî*. Beyrut: Dârü'l- İhyâü't-Türâsî'l-Arabî.
- Ata, Mehmet Mahfuz. "Örnekleriyle Hz. Peygamber, Sahâbe ve Tabiîn Dönemi Tefsir Anlayışı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1666-1674.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. nşr. Muhammed Abdu'r-rahmân el-Mer'aşlı. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1418. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fi. *el-Câmiu,,s-sahîh*. nşr. Muhammed Zühêyr b. Nâsir en-Nâsir. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422. Bûzeyne, Muhammed. *Meşâhiru't-Tûnusiyîn*. Tunus: Matbaatu'l-Müvehhede, 1992.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve sıhahu Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. Beyrut: Dârü'l-İlm, 1736.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Coşkun, Ahmet. "İbn Âşûr, Muhammed Tâhir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/332-333. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çetin, Atilla. "İbn Âşûr Muhammed Tâhir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/332. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü ve Târîhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Demirel, Enise. *Tâhir b. Âşûr'un Talakla İlgili Görüşleri ve Mâlikî Mezhebiyle Mukayesesi*. Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2013.
- Ebussuûd b. Muhyiddîn Muhammed. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. nşr. Abdülvasîf Muhammed. Kâhire: Dârü'l-Usûr, 1347.
- Gâlî, Ebu'l-Kâsım. *Min a'lâmi'z-zeytûne şeyhu'l-câmi'l-azâm Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr hayâtuhü ve âsâruhü*. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1996.
- Hudayrî, Muhammed b. Ali. *Tefsîru't-tabîin*. Riyâd: Dârü'l-Vatan, 1420/1999.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Usûlü'l-inşâ ve'l-hitâbe*. Tunus: 1920.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Mücezû'l-belâga*. Tunus: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1920.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Hâşiyetü't-tavzîh ve't-tashîh li müşkilâti Kitâbi't-tenkih*. Tunus: Matbaatü'n-Nehdâ, 1922.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Kıssatü'l-Mevlid*. Tunus: Dârü't-Tûnûsiyye li'n-Neşr, 1972.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Keşfu'l-muğattâ mine'l-meânî ve'l-elfâzi'l-vâkiyyeti fi'l-muvatta*". Tunus: eş-Şeriketü't-Tûnûsiyye li Funîni'r-Resm, 1975.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Divânu beşşâr İbn Bürd*. thk. İbn Âşûr. Tunus: eş-Şeriketü'l-Tûnûsiyye, 1976.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Divânu'n-Nabiğa ez-Zübyânî*. thk. Tâhir İbn Âşûr. Tunus: eş-Şeriketü'l-Tûnûsiyye, 1976.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dârü't-Tunûsiyyeti li'n-Neşr, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed el-Azîz. *eş-Şeyh Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr*. Kartac: Dâiretül-Meârifî't-Tunûsiyye, 1990.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Usûlü'n-nizâmî'l-ictimâi fi'l-İslâm. İslâm İnsan ve Toplum Felsefesi*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Mekasidü'ş-Şeria, İslam Hukuk Felsefesi*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslâm Hukuk Felsefesi Gaye Problemi*. trc: Mehmet Erdoğan ve Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- İbn Fâris, Kazvinî, Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Dârü'l-Fikr, t.y.
- İbnü'l-Hamid, Muhammed. *et-Takrîb li tefsîri't-Tahrîr ve't-tenvîr li İbn Âşûr*. Dârü İbn Hüzeyme, y.y., t.y.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el- Müsned*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1982.
- İbnü'l-Hoca, eş-Şeyh Muhammed el-Habîb. *Şeyhu'l-İslâm İmâmü'l-Ekber Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr*. Tunus: Dârü'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 2008.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî. *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*. nşr. Sa'd b. Necdet Ömer. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâsirûn, 1435/2014.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: 1956.
- Koca, Ferhat. "Müşkil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/161. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

İbn Âşûr'a Göre İşkâl Sebepleri ve Çözüm Yolları

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Abdullâh b. Abdî'l-Muhsin et-Türki. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2006.
- Meysâvî, Muhammed et-Tâhir. *Cemheratü makâlât ve resâ'ili's-şeyh Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr*. Ammân: Dârü'n-Nefâis, 1436/2015.
- Nâfi, Beşir M. Tâhir b. Âşûr: Tefsir Çalışması Özelinde Modern Reformcu Bir Âlimin Kariyer ve Düşünce Dünyası, çevr. Hayati Sakalioğlu, İstanbul, 2012.
- Naîm, Ubeyr bint. Abdillâh. *Kavâidü't-tercih el-müt'âllika bi'n-nas 'inde İbn Âşûr fi tefsirihi't-tahrîr ve't-Tenvîr dirase tesiliyye tatbikiyye*. Riyâd: Dârü't-Tedemüriyye. 1. Baskı,1436/201.
- Nesefî, Abdullâh İbn Ahmed. *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*. Beyrut: Dârü'l-Kalemi't-Tayyib, 1998.
- Nurmuhammedov, Annaoraz. *İbn Âşûr ve Mukaddimesi Bağlamında Tefsir Usulündeki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Öztürk, Mustafa. "Sahâbe Neslinin Kur'an'la İlişkisi ve Bu İlişkinin Tefsir Açısından Önemi". *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı Kur'an ve Sahabe Sempozyumu*. ed. Hasan Keskin vd. 132-159. Sivas: 2016.
- Fahreddin er-Râzi, Ebû Abdullâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Şâfiî, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşki. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*. Mektebetü Evlâdi's-Şeyhi li't-Türâs.
- Sabbağ, Muhammed Lütfi. *Lemehât fi ulûmi'l-Kur'an ve't-ticâhâtü't-tefsîr*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1990.
- Sekâkîr, Ali Abdullâh b. Hamd. *Müşkilü'l-Kur'an fi tefsiri İbn Âşûr*. Medine: Medine-i Münevvere, el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 1432/2006.
- Semerkandî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturidî. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Ahmed Vanhoğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007.
- Soysaldı, H. Mehmet. *Nuzulünden Günümüze Kur'an ve Tefsir*. Elazığ: Örnek Matbaacılık, 1998.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân*. thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin et-Terkî. Kâhire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti, 2001.
- Turgut, Ali. *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Vakfı Yayınları, 1991.
- Vural, Faruk. *Tâhir İbn Âşur ve et-Tahrîr ve't-Tenvîr İsimli Tefsiri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sad. İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel. İstanbul: Zehreveyn.
- Yerinde, Adem. "Müşkilü'l-Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/164-167. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yüksel, Yakup. *İbn Âşur Tefsirinde Siyaset Toplum ve Kadın Konuları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Zehrâni, Müşrif b. Ahmed Cem'an. *Eserü'd-dîlâlâti'l-lügaviyye fi't-tefsîr inde't-Tâhir b. Âşûr fi Kitâbih*. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Yayınlanmamış Doktora Tezi,1427.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahru'l-muhîr fi usûli'l-fikh*. Dârü'l-Kütübî, byy. 1994.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsiru'l-münîr*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 2007.